

Ahmet Cevdet Paşa

TÜRKİYE DIYANET VAKFI YAYINLARI

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 232

AHMET CEVDET PAŞA

(1823 - 1895)

(Sempozyum : 9-11 Haziran 1995)

ANKARA
1997

Cevdet Paşa'nın Mantık Anlayışı

Prof. Dr. Necati ÖNER

Ahmet Cevdet Paşa son dönemde bizim en büyük mütefekkirlerimizden birisidir, belki de 19. asrın en büyük mütefekkiridir diyebiliriz; çok yönlü, tarihçiliği, sosyoloğu, devlet adamlığı...

Cevdet Paşa, mantıkla da meşgul olmuştur. Ben kısaca onun mantığından bahsedeceğim. Haklı olarak, dün, Sayın Ercüment Kuran Bey, bu mütefekkirlerimizin tanınmadığından şikayet etti; bunda yerden göğe hakkı var. Bilim adamlarımız ve mütefekkirlerimiz, yeni nesiller tarafından tanınmaları bakımından, edip ve şairlerimiz kadar şanslı değildirler. Tarih ve edebiyat ders kitaplarında devlet adamlarımız, şairlerimiz, ediplerimiz tanıtılır ama bilim adamı ve mütefekkirlerimize pek yer verilmez. Bu sebepten bizde bilim adamı yetişmez, mütefekkir yetişmez diye yanlış bir kanaat belirir. Tabii bu eksiklik Millî Eğitim politikamızdan kaynaklanmaktadır.

Geçmişte değerli ilim adamlarımızın, mütefekkirlerimizin bulunduğu bazı çevrelerce malum; ama, ders kitaplarına girmediği için, toplum tarafından tanınmıyorlar. Bu büyük şanssızlık, büyük eksiklik bizim için. İşte, Cevdet Paşa da bu tanınmazlardan bir tanesidir. Cevdet Paşa şanslıdır; çünkü, onun tarihçiliğiyle –o peygamberler tarihiyle falan– hiç olmazsa, adını bilenler vardır; ama, biraz sonra kısaca temas edeceğim, çok değerli büyük bir mantıkçı olan oğlunun adını, mantıkçılarımızın bile hepsinin bildiğine ben kani değilim.

Cevdet Paşa mantık alanında ne yapmıştır: Cevdet Paşa klasik anlamda bir mantık kitabı yazmıştır. Tabii, Cevdet Paşa mantığa büyük bir katkı yapmıştır denilemez. Zaten, ilk mantığı tespit eden Aristo'dan sonra kimse büyük bir katkıda bulunamamıştır. O halde Cevdet Paşa'nın rolü nedir?

Bunu belirtmek için mantığın birkaç cümleyle Cevdet Paşaya kadar ki durumunu söyleyeyim. Mantığı ilk tespit eden, bilim olarak kuran Aristo olmuştur ve Aristo'nun kitapları tercüme edilmeye başlayınca İslâm dünyası da mantıkla meşgul olmuştur ve büyük mantıkçılarımız çıkmıştır. Bunların arasında, Farabi, İbn Sina ve Fahreddin Razi'nin adları sayılabilir.

Bizim İslâm mantıkçıları Aristo esas olmak üzere, daha sonra Sıtöacılarn, yeni Eflatuncuların da bazı ilaveleriyle, Aristo mantığına Farabi ve İbn Sina bir şekil vermişlerdir. Yani, konuları sıraya koymada, mese-la, Aristo'da tanım bahsi sondadır; bunlar. başa almışlar; yani, siste-matize etmişlerdir ve iste bütün İslâm dünyasındaki manhk, bu İbn-i Sina ve Farabi geleneğine uygun olarani. Aristo mantığıdır.

Bir ara mantık bizim tefekkiir dünyamızda yasak edilmig, İbn-i Nebevi. İbn-i Sallah gibi muhaddisler mantıkla meşgul olani zındık diye tavsif etmişlerdir Gazali'ye kadar... Gazali. bunun yanlış olduğunu soyleyip, kendisi de bir mantık kitabı yazınca -tabî, büyük otoritesi var-sonra, biziinkiler tekrar mantığa dönmüşler ve bu sefer de tam zıddını ifade etmişlerdir. Ehl-i Sünnet alimleri arasında bir söz vardır "mantık tahsil etmek farz-ı kifayedir." Şimdi, bu kanaat de hasil olunca, eli kalem tutan her medrese hocası bir mantık risalesi yazmıştır. Tabii, İbn-i Sina ve Farabi geleneğine uygun olai-ak hepsi birbirinin tekrarıdır. Medreselerde en çok meşhur olan mantık kitabı Eperi'nin İsağojisi, Kazvin'in Semsiyesi bir de bizim Osmanlılılarda pek rağbet gören Fena-ri'nin mantık kitabıdır.

İşte, bu seri, bu gelenek içerisinde, Cevdet Paga'dan, 1877'de bir mantık ders kitabı yazılması istemiş ve Cevdet Paga da "Miyari Sedat" diye bir mantık kitabı yazmıştır. Sedat, oğlunun adı, "Sedat'in ölçüsü" diye bii- kitap yazmıştır. Biliyorsunuz, İslâm memleketlerinde bilim dili Arapça olduğu için mantık kitapları da Arapça yazılıyordu, Osmanlılarda. 19. asrın ikinci yarısından itibaren Türkçe de yazılmaya bağladı. ilk -klasik anlamda- Türkçe mantık kitabı Cevdet Paşa'nın "Miyari Sedat"ıdır. Yani, bir özelliği budur. Türkçe olarak bu geleneğe uygun bir mantık kitabı yazmıştır. Planı İsağoji'nin planının aynıdır; daha da açık seçik misallerle konuları açıklamıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın dilinin açık ve seçik oluşu herkesçe malum ve bizde, kanaatime göre, klasik manada yazılmış en iyi, en güzel mantık kitabı Cevdet Paşa'nın Miyari Sedat'ıdır. Bu eserin diğer mantık kitaplarından farkı şu konudur:

Cevdet Paga ispatın dayandığı öncülerdeki önerme türlerini anlatırken bir konuda kendinden önceki mantıkçılardan farklı bir açıklama yapıyor. Bu açıklamayı yaparken fikrin kendisine ait olduğunu "rey-i itikad-ı fakîre göre" diyerek belirtiyor.

Geleneksel olarak mantık kitaplarında ispatın dayandığı öncülerdeki önerme çeşitlerinde "yakiniyyat" (Gerçeğe uyan sabit ve guphe götürmeyen onei-meler) bedîhiye ve nazariyye diye ayrılıp incelenirken bedîhiyye'nin "eweliyyat, fitriyyat, muğahadat, hadsiyyat, mücerrebât ve mütevâtirât" diye altı tur anlatılır. Fakat bunlar aralarında bir ayır-

maya tabi tutulmazlar. Cevdet Paşa "bedihiyye (apaçıklık)yi "bedihiyye-i akliyye" (akli apaçıklık) ve "bedihiyye-i hariciyye" (dış apaçıklık) diye ikiye ayırıyor.

Akli apaçıklık: Bu cins önermelerin tasdiklerinde akıl harice danışmaz. Diğer mantıkçıların "evveliyât" ve "fitriyyât" dedikleri apaçıklık bu türdendir. Bu apaçıklığın ölçüsü Cevdet Paşa'ya göre "bir şey hem vakidir hem gayrı vakidir olmaz" önermesidir. Bu esas önermede şu dört apaçıklık çıkar: "vaki vakidir", "gayr-ı vaki gayr-ı vakidir", "vaki gayrı vaki değildir" ve "gayr-ı vaki vak-ı değildir". Apaçık önermeler bu dört önermelerden birine dayanır.

Dış apaçıklık: İç ve dış duyular vasıtasıyla hükmolunan önermelerdir. "Müşahadat", "hadsiyat", "mücerrebat" ve "mütevâtirât" bu türdendir. Bu önermelerde bazen hatalar olabilir.

Cevdet Paşa bu ayrımı yaptıktan sonra bu tür önermelerin tahliline girişiyor. Akli apaçıklığın, adlarını zikretmiyor ama, özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerine dayıyor. Buna temel olarak gösterdiği ana önermeler aslında bu ilkelerin ifadesidir. Bu tür apaçıklığın "ulûm-u mütearife" dediği bilimlerde olduğuna sık sık işaret ediyor. Bu arada aritmetik ve geometride bu önermelerin hâkim olduğunu söylüyor. Bu ifadelerde "ulûm-u mütearife"den matematiği kastettiği anlaşılıyor. Buna mantığı da ilâve etmek lâzımdır. Cevdet Paşa'ya göre buradaki apaçıklık akla dayalı olduğu için zorunludur. Dış apaçıklıkta akli bir zorunluluk yoktur.

Böylece Ahmet Cevdet Paşa, akıl doğrusu ve olgu doğrusu ayrılığına dikkati çekmiş oluyor. Bilindiği gibi bu ayrım ilk defa açıkça Leibniz tarafından yapılmıştı.

Cevdet Paşa akli apaçıklık dediği akıl doğrusu zorunlu olduğu için istisna kabul etmeyeceğini, hatta buna ters düşen mucize ve kerametın de olamayacağını söylüyor.

"Binâen-alâ zâlik bedihiyat-ı akliyyeye münafı bir hadise nakil ve rivayet edilse bile bedaha reddolunur."

"Meselâ mucize ve keramet gibi harikûlade bir sebep ile içtimai nakızeyn vuku buldu denilse kabul ve tasvip olunamaz."

Dış apaçıklık için bu zorunluluk yoktur. "Bedihiyat-ı hâriciyyede mahmûlün mevzua sübutu akla zarurî değildir. Bu cihetle bedihiyat-ı hariciyye istisna kabul edilebilir."

Bu ifadelerde Cevdet Paşa'nın tabiat bilimlerinde kanunların zorunlu değil de olumsal (contengent) olduğu fikrinde bulunduğu sonucu çıkarılabilir.

Cevdet Paşa yeniliğe açık bir insandır: yani, gelişmeye açık bir insandır. Onun misalini de guradan vereyim: Demin adını bahsettim, hani, bilinmeyen meslektaşlarımız tarafından dahi duyulmayan büyük bir mantıkçımız var. Ali Sedat'ın kitabını kendisine ithaf ettiği oğlu Ali Sedat Bey. Cevdet Paşa, -çok enterasandır bu- Miyari Sedat'ı yazmış, oğlunun adını vermiş ki, ona ölçü olsun. Hani. o devirde moda ya, Tevfik Fikret de "Haluk'un Defteri" diye eserine oğlunun adını verdi: ama, bu ikisi farklı sonuç doğurdu. Haluk bambaşka bir âleme gitti: ama, Sedat Bey babasına layık bir çocuk oldu. Bunun üzerine oğlu, babasının bu iltifatına teşekkür etmek için, yeni bir mantık kitabı yazıyor "Mizan-ul Ukul Fîl Mantık Ve'l-Usul" diye. Bizde batıdaki yeni mantık cereyanlarından bahseden ilk mantık kitabıdır. Bunu yayınlamadan evvel bir mektupla babasına arz ediyor ve diyor ki: "Sen lütfettin, benim adımla verdin o kitaba; ben, ona layık olmak istedim; bunun üzerine mantıkla meggul oldum. Size tegekkur etmek için, bu eseri yazıyorum, hatalarım var mı, varsa bir göz gezdirin..."

Bu kitapta ne var; bu kitap üç büyük kısımdan ibaret, birinci kısım bu klasik anlamda, yani, Farabi, fbn-i Sina geleneğine uygun olarak klasik mantık bölümü, babasının kitabından özetlemiş. Esas olarak onu aldım diyor zaten. O zamana kadar mantığa, Avrupa'da ilave edilen hususlar var. 19. asırda modaydı, ilimler metodu meselesi, mantığa ilave edilmeydi. Ondan bahsediyor; bir de kendisinden yirmi-otuz sene evvel ilk defa bahsedilen cebirsel mantıktan -"Mantiki cebri" deniyor-bahsediyor; fakat, bunları Ali Sedat Bey yaparken, bu yeni cereyanlardan haberdar ederken, onlara taraftar değil. Kendisi Aristocu bir mantıkçı. Bunlardan da haberdar ediyor, eksiklerini soyluyor.

İşte, bu kitabı Cevdet Paşa inceledikten sonra, memnun oluyor tabii, oğlunun böyle bir tegebbuse geçtiğinden otiirii. Hatta, "bak ben seni matematik öğrenmeye teşvik etmişim, şimdi faydasını gordiın mu" diye mektubunda yazıyor. Cevdet Paşa mektubunda cebire ve hendeseye çok önem verdiğini belirtiyor ve diyor ki: "Her şeyin temeli odur; her ilimden evvel bunlar okutulmalıdır; hatta, mantık diğer ilimlerin başlangıcıdır, hele felsefenin başıdır; ama, mantıktan da önce, cebir ve hendese vardır. Senin temelin sağlam olduğu için böyle güzel bir kitap meydana getirdin." Oğlunun getirdiği yenilikler için de, yalnızca birkaç cümlesini okuyacağım; metodla ilgili olarak şunları soyluyor: "Avrupa mantıkçıların elde ettikleri faydalardan en çok takdir ve beğenilmeye layık olan usul bahsini, mantık ilmine ilave etmeleridir. Usul, her ne kadar eski filozofların eserlerinde var ise de her bilimin usulünü mantığa uygulayarak yazmamışlardı. Avrupa mantıkçıları ise bu uygulamayı

yaparak, her bilimin usulünü tespit edip yazmışlardır". Yani, bu ifadelerden şu anlaşılıyor: Cevdet Paşa Avrupa'daki gelişmelerden haberdardır: yani, takip ediyor. Ama, diyor, hakikati gören bir göz ile bakılırsa, bu da esasen yeni bir şey değildir; çünkü, bilimlerin usule uygulanması düşüncesi ilk önce fukaha arasında ortaya çıkıp, fıkıh usulü adıyla bir ilim meydana getirilmiştir ki, İslâmî ilimler içinde en çok dikkat isteyen kıymetli bir ilimdir. Bunun gibi hadis biliminin usulü olarak da hadis usulü meydana getirilmiştir. Yani bunlar bizde var ama, yalnız, Avrupa'nın farkı diğer bilimlerde de metodları ayrı ayrı alarak mantığa eklemeleridir, diyor.

Sedat Bey'in getirdiği ve Avrupa'da çok yeni olan bu cebirsel mantık yahut (Logique algérierique) hakkındaki fikri de şu: "Mantığın cebre uygulanmasına gelince, gerek insanların aralarındaki konuşmalarda ve gerek bilim ve teknikte kullanılan ve geçerli olan önermelerde aranılan konu ve yüklem birbiriyle bağlanmasını bilinmemesinden dayandığı için, önemli bir gelişme sayılmaz diyor. Mantık makinesi ise bir nevi oyuncaktan ibarettir; fakat, bu konuların incelenmesi ve üzerinde düşünülmesi, Osmanlı maarifine yeni bir ilave olduğundan, senin bu eserin, padişamızın güzelliklerle dolu zamanında yeni yeni meydana çıkan makbul eserlere güzel bir ilavedir." diyor.

Cevdet Paşa ve mantık üzerinde özetle söyleyeceğim bunlardan ibarettir. Görülüyor ki, komple bir mütefekkir ve zannediyorum, herkesin dilinde Mecelle'nin açıklığı, seçikliği, ifadenin güzelliğini, Cevdet Paşa'nın bu kadar açık ve seçik ifade kullanmasını, herhalde onun bu mantıkçılığında aramak lazımdır.

Böyle çok iyi yetişmiş ve büyük bir kafa, işte, mantık alanında da bu hizmetleri yapmış. Bence, mantık alanında en büyük hizmeti de oğlu Ali Sedat Bey'i yetiştirmiş olmasıdır. Ali Sedat Bey'in bu mantığı çok mükemmel bir eserdir, dahiyane seziler vardır, özel görüşler vardır ve o da mantık alanında Cevdet Paşa'nın, oğlunu yetiştirmesi, teşvik etmesi; oğlunun da babasına layık bir evlat olarak bu eseri literatürümüze kazandırmış olmasıdır. Maalesef, bu eser de bilinmemektedir, yeni nesillerce adı bile bilinmemektedir. Bunun da sadeleştirilerek basılmasında tefekkür hayatımız için büyük fayda vardır diye düşünüyorum.